

ВИХОВНА ФУНКЦІЯ МИСТЕЦТВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ДНЗ

Вивчення проблеми використання мистецтва в освітньому процесі сучасного ДНЗ ґрунтується на фундаментальному вивченні питань естетичного ставлення до навколишнього світу, концептуальних положеннях естетичного виховання (Т.Адорно, Б.Ананьєв, В.Бажанова, В.Баленок, Ю.Борєв, І.Зязюн, М.Каган, О.Ковальов, М.Колесник, Б.Лихачов, Н.Миропольська, В.Мясищев, Ю.Приходько, О.Сисоєва), розкритті окремих виявів почуттів (Ю.Аркін, Б.Кубланов, О.Леонтєв, Д.Ніколенко, С.Рубінштейн, П.Рудик, П.Якобсон), психології здібностей та організації творчої діяльності людини (Н.Ветлугіна, Є.Ігнатєв, Г.Костюк, В.Моляко, Б.Теплов), формуванні здібностей та духовного світу особистості (І.Бех, А.Леонтєв, С.Рубінштейн, Е.Соколов, Н.Тагільцева).

Визначення мистецтва живопису як способу відображення навколишнього світу, що є доступним для дитини внаслідок образного характеру її мислення та здатне привернути увагу до реальних об'єктів і явищ природи, знаходить своє підтвердження в дослідженнях А.Адаскіної, М.Брауншвіга, О.Борейка, М.Вовчик-Блакитної, І.Гончарова, В.Єзікеєвої, Н.Зубарєвої, М.Івашиної, Є.Ігнатєва, О.Мелік-Пашаєва, В.Мухіної, А.Сорокіної, А.Ткемаладзе, Є.Фльоріної, Ф.Худушина та ін. Мистецтво не лише загострює почуття прекрасного, а й пробуджує моральні почуття особистості, сприяє формуванню нового, вищого розуміння речей, що може проявитися у її вчинках та поведінці. Ряд наукових досліджень засвідчує, що повноцінне сприймання творів мистецтва дошкільниками неможливе без цілеспрямованого впливу дорослого (Е.Белкіна, Н.Зубарева, Е.Нікітіна, Г.Підкурганна, Г.Сухорукова, Р.Чумічова). Лише через призму сприймання дорослої людини та у процесі багаторазового звертання до твору мистецтва у різних видах діяльності (на заняттях, в ігровій діяльності, на прогулянці, у

різних процесах життєдіяльності) у дошкільників формується вміння сприймати твори мистецтва.

Теоретичний аналіз засвідчив, що естетичне виховання дошкільників як одна із сфер розвитку дитини ґрунтовно висвітлене у працях В.Бабаєвої, Н.Ветлугіної, Є.Фльоріної. Засоби розвитку естетичних почуттів були предметом наукового пошуку О.Дзержинської, Н.Кириченко, Т.Комарової, Л.Компанцевої, Т.Кузурманової, Л.Павлової, Н.Сакуліної, Є.Фльоріної, Р.Чумічової. У працях В.Сухомлинського, Б.Лихачова до чинників естетичного виховання належать мистецтво, природа, соціальна дійсність, наука та праця, комплексна дія яких може сформувати в особистості гармонійне естетичне ставлення до навколишнього світу.

Мета даної статті – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити психолого-педагогічні умови використання мистецтва у роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

Завдання:

- висвітлити психологічні механізми сприймання творів мистецтва та визначені психологічні особливості формування естетичного ставлення;
- обґрунтувати роль мистецтва у спілкуванні дошкільників з природою;
- охарактеризувати стан роботи сучасних ДНЗ у напрямі естетичного виховання;
- розкрити елементи системи роботи з дітьми старшого дошкільного віку щодо використання творів живопису.

1. Художнім засобом відображення дійсності у мистецтві є художній образ – специфічна форма пізнання світу, типізація дійсності, її узагальнення з позицій певного естетичного ідеалу художника у живій, конкретно-чуттєвій формі, яка безпосередньо сприймається. Думка у художньому творі має такі відтінки, які неістотні для думки у науковому творі, одночасно ці відтінки мають певну емоційну забарвленість, яка є

важливим засобом впливу на особистість. Предмети дійсності і твори мистецтва діють на органи чуття фарбами, лініями, формами тощо і цей вплив полягає у збудженні чутливих нервів, які передають це збудження у відповідні центри кори головного мозку, де відбувається перетворення фізіологічного процесу збудження у психічний процес відчуття. Ці відчуття аналізуються, порівнюються, зіставляються з раніше набутими та відкладеними у нашій свідомості у вигляді досвіду уявленнями та поняттями. Аналіз різних підходів авторів до визначення структури художнього сприймання (Л.Беленькая, А.Єремєєв, І.Левшина, Д.Леонтьєв) дає змогу визначити, що у цьому процесі взаємодіють механізми ідентифікації та уособлення як уподібнення та «розчинення» особистості у художньому творі та відбувається процес самоосмислення. Вивчення праць О.Запорожця дало змогу відзначити, що естетичне сприймання не зводиться до пасивної констатації відомих сторін дійсності. Воно вимагає, щоб людина, яка сприймає, увійшла всередину обставин, які зображуються. Цю думку поділяв Б.Теплов, який підкреслював, що під час естетичного сприймання думки і почуття людини перебувають у єдності: адже незрозумілий об'єкт не може дати повноцінної естетичної насолоди (наприклад, страх дитини, який вона відчуває в процесі спостереження за морською стихією під час шторму, розгубленість малюка в горах, не сприймання краси нічного неба тощо не дають дитині повною мірою насолоджуватись естетичною привабливістю зазначених об'єктів та явищ природи). Вивчення досліджень Б.Теплова дало змогу констатувати, що естетичне сприймання завжди повинно мати емоційно безпосередній характер, адже, втрачаючи цю безпосередність почуттів, людина втрачає своє емоційне ставлення до об'єктів та явищ, проте безпосередність почуттів неможлива без попередньої підготовки. Саме мистецтво дає людині не лише можливість переживання почуттів, а й можливість їх пізнання, завдяки чому мистецтво веде до оволодіння та управління ними.

Аналіз досліджень Ж.Маценко, А.Москальової дає можливість визначити естетичне сприймання як «цікавий і складний психічний процес відображення людиною естетичних об'єктів та явищ» [2 с.13]. В процесі естетичного сприймання людина не може залишитися нейтральною, втриматися від оцінки об'єкта з погляду своїх інтересів, потреб. Все це зумовлює виникнення емоцій, які супроводжують процес сприймання та виявляються зовні у міміці, пантоміміці, вокалізаціях, мовних словесних висловах. Емоційний компонент естетичного сприймання проявляється також у потребі людини у співпереживанні власним емоціям та почуттям з боку іншої людини. Характерним для емоційного компоненту естетичного сприймання є збереження в емоційній пам'яті приємних вражень, що залишилися після зустрічі з естетичним об'єктом, емоційно забарвлені згадування про нього через деякий час. Спостерігаючи естетично цінний об'єкт чи явище людина відчуває й більш складні та глибокі прояви – естетичні переживання. Особливістю естетичних переживань є те, що у людини виникає потреба в співпереживанні з боку іншої особи позитивних емоцій, що мали місце у процесі сприймання красивого об'єкта чи явища. Естетичні переживання нерідко знаходять прояв у тому, що в процесі естетичного сприймання виникає бажання відобразити об'єкт, який сприймається, засобами художньої діяльності. В цей момент людина охоплена прагненням відобразити об'єкт таким, яким його сприймає саме вона крізь призму індивідуальних особливостей бачення, своїх відчуттів, емоційних вражень.

Теоретичний аналіз наукових джерел дав змогу відзначити, що саме мистецтво є скарбницею, досвідом світосприймання, що забезпечує не лише збереження культури почуттів окремої особистості та людства в цілому, а й сферу їх розвитку та збагачення. Значущість мистецтва полягає в тому, що за його допомогою ми не лише розвиваємо та збагачуємо особистий, індивідуальний досвід ставлення до світу, а й опановуємо умінням проникати у внутрішній світ іншої особистості, вчимося бачити та відчувати світ

іншими очима, завдяки чому розкриваємо у собі здатність співчувати іншій людині та розділяти її радість (Л.Левчук, А.Азархін, В.Горський, В.Мазепа). Теоретичні дослідження філософського, психологічного, педагогічного та мистецького аспектів формування естетичного ставлення дали змогу відзначити, що естетичне почуття, яке народжується під час споглядання краси природи, збагачується та розвивається при засвоєнні творів мистецтва, причому у результаті значно поглиблюються переживання естетичних якостей природи. Важливим для нашого дослідження є аналітичний висновок, здійснений на основі вивчення творчості художників пейзажного жанру (О.Бенуа, В.Вансалов, Є.Зайцев, С.Маковський, О.Мелік-Пашаєв, Д.Наливайко, Г.Островський, І.Смірнов, І.Смольянінов, П.Суздальєв, О.Федотова, А.Чегодаєв) про те, що естетичне ставлення знаходить у мистецтві не лише своє матеріальне вираження, а й набуває у ньому нової якості – якості відносно самостійного виду духовного виробництва. На користь мистецтва живопису як обраного нами засобу формування естетичного ставлення до природи виступають твердження М.Брауншвіга, О.Борейка, І.Гончарова, А.Ткемаладзе, Ю.Фохт-Бабушкіна, Ф.Худушина. Аналіз їхніх праць доводить, що природа, у її первісному вигляді, не завжди постає перед нами яскравою стороною; прекрасне у природі не завжди відзначається завершеністю сюжету або має чітко означені якісні межі. Підтвердженням цього є висновки Ф.Худушина, який відзначає, що твори мистецтва справляють на нас сильніше враження в порівнянні з прекрасними ландшафтами (для прикладу можна порівняти прогулянку у лісі та огляд експонатів картинної галереї: краса концентрується на полотні, а жива природа сприймається як тло життя) [6, с. 39]. Унікальність пейзажного жанру у формуванні естетичного ставлення до природи відзначена у роботах О.Борейка, М.Брауншвіга, І.Гончарова, А.Ткемаладзе, Ф.Худушина, і полягає у тому, що об'єкти і явища, відтворені на полотні, здатні привернути увагу до реальних об'єктів та явищ природи. Домінантну роль мистецтва у формуванні естетичного ставлення до природи відзначали Б.Неменський,

Ю.Фохт-Бабушкін, Л.Виготський та ін. Вони вважали, що твори мистецтва розвивають здатність почуттєвого сприймання світу, адже саме мистецтво дає людині цілісний досвід життя у конкретно-чуттєвих формах самого життя, досвід концентрований та відтрактований. Наукові пошуки М.Волкова, М.Кагана, Б.Ліхачова, Б.Неменського, С.Раппапорта, Б.Юсова свідчать про те, що живопис сприяє формуванню інтелектуальних і моральних здібностей, він також впливає на розвиток емоційної та естетичної сфери особистості. Цінність живопису, на їхню думку, полягає в тому, що саме він дає змогу вдивлятися, пізнавати, переживати, засвоювати думкою і серцем явища та об'єкти природи, що зафіксовані в окремій миті. Саме цей феномен мистецтва і спонукає естетичний розвиток людини, адже поза повноцінним естетичним розвитком неможливий повноцінний розвиток інтелекту, формування ставлення до людей та до природи. Важливим, на наш погляд, є визначення художником-педагогом Б.Неменським ролі мистецтва як основного джерела, яке збагачує людину естетичними поглядами та емоціями. На його думку, мистецтво створює цілісну картину світу у єдності думки та почуття, у системі емоційних образів, – а такий шлях цілісного осмислення життя доступний навіть дитині [3 с. 16]. Отже, враховуючи зазначене, цілком правомірним є висновок, що вагоме **значення мистецтва полягає у його виховній функції.**

Аналіз літературних джерел дав змогу відзначити, що проблему методики ознайомлення дошкільників з творами живопису неодноразово порушували у своїх працях Е.Белкіна, В.Єзікеєва, Н.Зубарева, Л.Компанцева, В.Космінська, Е.Нікітіна, Г.Підкурганна, Н.Сакуліна, Г.Сухорукова, О.Чернишова, Р.Чумічова. Важливість включення занять з ознайомлення з живописом та їх вплив на формування індивідуально-особистісної позиції у всіх сферах подальшої діяльності відзначали В.Алексєєва, Л.Виготський, В.Мухіна, О.Савченко, Н.Скрипченко та ін. На думку науковців, в основі роботи з ознайомлення дошкільників з творами живопису лежить

закономірність: від споглядання живих об'єктів та реальних явищ природи – до розуміння мистецтва.

Отже, підсумовуючи сказане, слід зазначити, що результати аналізу науково-теоретичних джерел переконливо свідчать, що основне значення використання мистецтва у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу полягає у його виховній та розвивальній функції.

Практика виховання дітей дошкільного віку переконливо засвідчує, що мистецтво викликає у дитини позитивні емоції, сприяє розвитку образного мислення, уяви, дає змогу через художньо-творчі заняття розвантажити психіку; багатозначність та змістовність мистецтва нейтралізує поверховість засвоєння інформації, сприяє духовному становленню особистості. Загально визнаним є той факт, що бездуховність людей з'являється тоді, коли замість духовних, загальнолюдських цінностей вони керуються тимчасовими. Роль мистецтва полягає у залученні індивіда до вищих переживань, що є характерними для істинно людських почуттів, адже мистецтво являє собою модель гармонії та кличе людину до висоти взаємостосунків, гармонії її помислів, вчинків, дій. Гармонія, вибудована у педагогічних моделях, сприяє розвитку внутрішньої гармонії у людині, що приводить до гармонії у суспільстві.

Аналіз діяльності вихователів з естетичного виховання дітей включав у себе такі методи: анкетування, спостереження різних форм роботи з дітьми, аналіз документації та діяльності вихователів у контексті організації їхньої роботи з ознайомлення дітей з природою. Проведена в цьому напрямі робота показала, що: теоретично 100% опитаних вихователів вважають, що естетичне виховання займає головне місце в процесі ознайомлення з природою, наголошуючи на важливості формування у дошкільників естетичного ставлення до природи. 90% вихователів планують окремі види занять, де пріоритетними є завдання естетичного виховання. 99% педагогічних працівників проводять заняття з ознайомлення старших дошкільників з картинами пейзажного жанру. Відбувається це на заняттях з

образотворчої діяльності, що відповідно до плану проводяться двічі на квартал. Аналіз практичного стану естетичного виховання передбачав вивчення: умов для естетичного виховання дітей в умовах ДНЗ; різноманітність форм організації діяльності дітей в процесі естетичного виховання; планування занять естетичного спрямування; використання спектру методів та засобів естетичного виховання дітей у навчально-виховному процесі; методичного забезпечення для проведення занять з ознайомлення дошкільників з творами живопису; змісту і форм організації спільної роботи ДНЗ та сім'ї з питань естетичного виховання. Результати дозволили зафіксувати, що вихователі під час підготовки до занять не завжди спрямовують спектр дидактичних та виховних засобів на вирішення завдань розвитку естетичних почуттів, стимулювання творчих здібностей дошкільників. Іноді ці завдання задекларовані, проте не реалізуються у зв'язку з наданням вихователем переваги знаннєвому компоненту з різних розділів навчання під час проведення занять. Це свідчить про домінування у ДНЗ традиційного підходу до навчально-виховного процесу, який базується на пріоритеті дидактики над виховною сферою. Більшою мірою виховні завдання естетичного характеру вирішуються у розвагах, екскурсіях, виставках, у бесідах, що за своєю суттю спрямовані на вирішення завдань естетичного виховання. Результати перевірки методичної бази ДНЗ засвідчили, що причиною труднощів у вирішенні завдань естетичного виховання є недостатнє методичне забезпечення. Відсутні якісні репродукції творів живопису, методичні рекомендації з формування у дітей естетичних почуттів, недостатньо інформації про художників та картини, які були б адаптовані для сприймання дітьми дошкільного віку. Тому виникає потреба у створенні матеріального забезпечення для формування у дітей естетичного ставлення до природи засобами живопису, зокрема, підборі та виданні репродукцій картин пейзажного жанру і створенні методичних рекомендацій для роботи з дітьми.

Стан використання батьками у вихованні власної дитини потенціалу мистецтва, на нашу думку, є досить незадовільним, про що свідчать такі результати:

- 2% батьків систематично відвідують виставки, музеї, культурні заходи.
- 12% дали інші варіанти відповіді: 6% відвідують, коли є така змога, при першій нагоді; 2% проводять тематичні вечори вдома; 2% систематично відвідують кінотеатр; 2% не можуть відвідувати культурні заходи з різних причин.
 - 14,4% батьків дали заперечну відповідь.
 - 30,6% відвідують випадково.
 - 41% робить це інколи.

Здебільшого батьки не усвідомлюють важливості всебічного виховання дитини, в тому числі такого складового компонента, як естетичний розвиток; недостатньо використовують спостереження у природі, прогулянки, потенціал мистецтва (відвідування музеїв, виставок, ознайомлення з мистецтвознавчою літературою тощо) для формування особистості дитини. Цей факт переконав у необхідності проведення просвітницької діяльності педагогів з батьками та широкого залучення їх до співпраці, що, на нашу думку, може змінити їхнє ставлення до естетичного розвитку дитини та урізноманітнити виховний вплив на дитину.

У запропонованій системі роботи роль акумулятора знань та почуттів дітей була відведена творам пейзажного живопису. Використання у роботі з дітьми старшого дошкільного віку творів пейзажного жанру живопису з метою формування естетичного ставлення до природи передбачає врахування психологічного механізму формування ставлення. Тому створена система роботи здійснювалась за напрямом сприймання – рефлексія – ставлення. Завдяки такому підходу ознайомлення дошкільників з творами живопису базувалося на основі розвитку у них відповідних умінь

сприймання прекрасного, на формуванні особистої позиції при сприйманні творів мистецтва, а також на інтегруванні набутого досвіду у сприйманні реальних об'єктів та явищ природи. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу відзначити, що запропонована система роботи співзвучна ідеї створення естетичних комплексів В.Сухомлинського, що передбачають інтеграцію виховних впливів природи, мистецтва, художньо-творчої діяльності та педагогічного спілкування на особистість дитини.

Виходячи з вимог сьогодення, основу системи роботи з формування естетичного ставлення до природи базували на «особистісно-центрованому» підході, запропонованому К.Роджерсом та заснованому, на відміну від традиційного авторитарного підходу, на «емпатійному розумінні» педагогом дитини, методами співпраці у якому виступають діалог і гра. Такий підхід, інтегрований у культурологічну модель, згідно з якою освіта повинна запропонувати людині не лише шляхи орієнтації в культурі, а й існування у ній, є співзвучним темі цього дослідження. Основними засадами цієї моделі є діалогічність як спосіб існування та розвитку культури (вона також є однією із особливостей творчого мислення особистості); спілкування в мистецтві, спілкування через твори мистецтва, що передбачає спілкування з іншою особистістю як із самою собою; здатність людини формувати художні образи, що заснована на особистісній якості образного пізнання світу і складає основу змісту культури. Розробляючи систему роботи з формування у старших дошкільників естетичного ставлення до природи, ми врахували висновок про залежність ефективності нашої системи роботи від залучення та співпраці педагогів і батьків. Основним інтегруючим методом педагогічного впливу на особистість у цій роботі виступало художньо-педагогічне спілкування, яке використовувалося в усіх напрямках роботи: наприклад, з дітьми – у системі занять за картинами, під час прогулянок на природі; з педагогічними працівниками – під час проведення семінарів-практикумів, педагогічних рад; з батьками – під час навчальних тренінгів,

ділових ігор тощо. Допоміжні методи, такі, як бесіда, художнє слово, музика, емоційні вправи, уявне входження в ситуацію тощо, використовувалися у роботі з дітьми, батьками та педагогічними працівниками з метою підсилення впливу на дітей старшого дошкільного віку творів мистецтва та забезпечення їх емоційного контакту з об'єктами та явищами природи.

Під час формувального етапу експерименту пересвідчилися у тому, що успішність роботи значною мірою залежить від особистості вихователя та його ставлення до роботи з дітьми. Лише вихователь-творець, а не вихователь-ремісник здатен пробудити в дитині естетичне начало. За дотримання цієї умови в процесі формування естетичного ставлення до природи засобами мистецтва у старших дошкільників розвивається креативність, емпатія, рефлексія, образотворчі здібності, естетична культура та моральні якості особистості. Запорукою ефективності впровадження запропонованої методики формування естетичного ставлення до природи є радість, що завжди існує поряд з красою та виникає у педагога і дитини при зустрічі з прекрасним, у процесі вільного творчого самовираження. Ми пересвідчилися у тому, що емоційний підйом, позитивні почуття, які виникають під час естетичного сприймання краси природи, в процесі дитячої творчості, благотворно впливають і на здоров'я дітей. Саме тому фундаментальним завданням для педагога визначаємо створення умов для виникнення радості, естетичних переживань, впевненості та інших позитивних почуттів і переживань. В процесі проведення контрольного експерименту переконалися, що діти люблять і досить довго пам'ятають місця і тих людей, завдяки яким вони відчували позитивні почуття. Тому прагнення дитини до повторного переживання почуття прекрасного має бути реалізоване педагогом у процесі виховання і фундаментальним дієвим засобом повноцінного розвитку особистості визначаємо красу в усіх її проявах.